

УДК 330.111.62

Л. В. Єлісеєва,
к.е.н, доцент кафедри економічної теорії
Волинського національного університету імені Лесі Українки

МУНІЦИПАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ: ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ СВІТОВОГО ДОСВІДУ

MUNICIPAL PROPERTY: ECONOMIC PROSPECTS AND ITS TRANSFORMATION IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE WORLD EXPERIENCE

У статті проаналізовано суть, ознаки, функції муніципальної власності та зміну поглядів науковців на її призначення в економічній системі. Досліджено зарубіжний досвід трансформації комунальної власності в Європі, Японії та США. Визначено перспективні напрями розвитку комунальної власності через формування ОСББ, удосконалення комунального кредиту й концесійного механізму тощо.

In the article there is analysis of the characteristics, functions of municipal ownership and changing the attitudes of scientists at its destination in the economic system. There is study foreign experience transforming community property in Europe, Japan and USA and perspective directions of communal property through the formation of condominiums, improving municipal credit and concession mechanism and etc.

Ключові слова: муніципальна власність, комунальний кредит, концесія, історія економічної думки.

Keywords: municipal property, municipal credit, concession, history of economic thought.

Вступ. Одним із основних елементів національної економіки є власність. Саме вона є фундаментом соціально-економічних відносин економічної системи країни. Структура власності першою зазнає зміни, коли змінюється форма господарювання чи тип економічної системи. Так, перехід України від командно-адміністративної до змішаної економіки ринкового типу спричинив нове розуміння комунальної власності. Якщо в СРСР вся власність юридично була власністю народу (а насправді – держави), то в незалежній Україні з'явилося муніципальне господарство та муніципальна власність, які фактично (а не лише юридично) належать територіальній громаді. Крім того, щоденне користування комунальними послугами, що належать до сфери т.зв. суспільних благ, аналіз господарських змін у місті лише актуалізують вивчення проблем ефективності використання муніципальної власності з точки зору економічної теорії.

Постановка задачі. Метою наукової статті є визначення економічного змісту муніципальної власності та перспектив її розвитку в Україні. Поставлена мета вимагала з'ясування ознак і функцій комунальної власності в економічній системі, зарубіжного досвіду трансформації муніципальної власності, елементи якого можна екстраполювати на вітчизняну модель її розвитку, та шляхи її оптимізації в Україні.

Результати дослідження. Економічний зміст муніципальної власності та муніципального господарства розкривається через історію, теорію та практику. Зазначимо, що поняття комунальної та муніципальної власності використовуються як тотожні в Україні. Етимологічно «комунальна власність» походить від слова «комуна», тобто громади яка має право власності та управління. В основі муніципальної власності покладене поняття «муніципалітет» (від лат.— місто з правом самоврядування). Існує широке та вузьке розуміння муніципальної власності. У широкому вона означає власність міст та сіл; у вузькому, яке використовується в США та Великобританії, – лише міст. Україна притримується широкого трактування комунальної власності, проте часто використовує це поняття саме щодо міст.

Як історична категорія муніципальна власність змінювала своє значення та функції упродовж XIX – початку XXI ст. Теоретичне трактування сутності муніципальної власності з'явилося як відповідь на невирішені практичні питання. Історично підвалини для розвитку муніципального господарства були закладені ще Магдебурзьким правом, проте в більшості європейських країнах вона отримала особливе значення лише в умовах формування ринкової економіки. Якщо у XIX ст. муніципальна власність відігравала роль додаткового фіскального джерела для державного бюджету, то в сучасних умовах стан її розвитку свідчить про ефективність відносин розподілу в системі суспільного виробництва [1; 2, 77], ступінь децентралізації управління, ринкової трансформації економічної системи та довіри населення до інституту влади.

З огляду на історичний характер економічної категорії комунальної власності можемо виокремити її основні етапи становлення в Україні: I етап (кінець XVIII – початок XX ст.) – формування муніципальної власності як окремого інституту, спеціалізація фінансових інституцій у сфері муніципальної політики та поступове згортання цих процесів у 1920-х рр.; II етап (початок 1990-х рр.) – виокремлення комунальної як форми державної власності; III етап (1996 р. – поч. XXI ст.) – розмежування державної та комунальної форм власності.

Серед науковців немає єдиного трактування сутності власності та муніципальної власності, зокрема. На думку А. Гриценка, вона виражає економічні відносини між економічними агентами з приводу володіння, розпорядження й користування об'єктами власності через систему правових законів, що визначають формальні норми поведінки економічних суб'єктів [3, 294]. У роботі Л. Горкіної, В. Небрат власність розглянута як системоутворюючий чинник ринкової економіки [4]. Водночас А. Мельник, Г. Монастирський відзначають різні підходи до поняття комунальної власності: 1) як економічної категорії, що виражає відносини привласнення – відчуження з боку домогосподарств, підприємств і органів влади як єдиного цілого – територіальної громади. Вона визначає потенційні можливості саморозвитку господарської системи міста та виконання нею соціально-економічних функцій. Її основне призначення полягає в задоволенні потреб місцевого населення, відповідно до чого така власність може бути прибутковою (використання якої дозволяє отримати додаткові блага), нейтральною (забезпечує лише покриття витрат на її утримання), дотаційною (потребує додаткового фінансування); 2) як політичної категорії, що є невід'ємним атрибутом місцевого самоврядування; 3) як правової категорії, визначеної в Конституції та Законі України «Про місцеве самоврядування України», відповідно до яких вона є самостійною, рівноправною формою власності, що передбачає право територіальної громади «володіти, дощільно, економічно, ефективно користуватися й розпоряджатися на свій розсуд і в своїх інтересах, що належить їй, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування» [5].

Напрями використання комунальної власності залежать від економічних інтересів територіальної громади, а саме: 1) домогосподарств, економічним інтересом яких є задоволення власних потреб. Їх інтереси мають соціальний характер, а тому актуалізують необхідність фінансування охорони здоров'я, освіти тощо; 2) бізнесу, інтереси якого пов'язані із максимізацією прибутку та отриманням додаткових вигод через взаємодію з місцевою владою (оренда муніципальної нерухомості, податкові преференції тощо); 3) органів влади, які, з одного боку, є виразником суспільних інтересів та національних пріоритетів, а, з іншого, відповідно до теорії суспільного вибору здатні лобювати власні інтереси.

З позицій інституційного підходу муніципальна власність має бінарну природу (поєднує окремі ознаки державної та колективної форм власності) і є формою

суспільної власності, що характеризує відносини між суб'єктами територіально-локалізованої економічної системи в рамках критеріїв прибутковості, ефективності та суспільної корисності. Якісна відмінність муніципальної від приватної власності полягає в тому, що остання, як правило, не містить об'єктів, які є дотаційними. Крім того, у процесі використання муніципальної власності домінує соціальна орієнтація, тобто спрямування на розвиток соціальної інфраструктури. У контексті цього розрізняють економічні та соціальні функції муніципальної власності.

Структура муніципальної власності є непростюю. Основними об'єктами муніципальної власності є комунальні підприємства, земля та доходи місцевого бюджету. Крім того, становлення комунальної власності в Україні має свої особливості: 1) вона створена переважно шляхом безоплатної передачі із загальнодержавної власності, а не через викуп, як у більшості західноєвропейських держав; 2) на відміну від інших, у тому числі й Російської Федерації, вона є самостійною формою власності, незалежною від державної.

За рахунок використання комунальної власності інститути влади створюють суспільні блага такі як: забезпечення безпеки громади, комунальне, транспортне обслуговування, утримання вулиць, освітні послуги, послуги охорони здоров'я, соціальна допомога населенню тощо. З точки зору економічної теорії це суспільні блага, які характеризуються неподільністю та колективним споживанням. Відповідно до особливостей споживання вони поділяються на змішані й чисті, проте, на думку економістів, безплатний характер суспільних благ породжує їх надмірне споживання з боку суспільства [6, 500].

З метою визначення ознак муніципальної власності проведемо аналіз основних теоретичних концепцій власності та розвинемо їх положення в контексті нашої проблеми. Основні підвалини для визначення економічної сутності власності були закладені ще класиками [7, 81]. Хоча вони не виокремлювали поняття муніципальної власності, проте визнавали примат приватних інтересів та погоджувалися, що держава не є єдиним інститутом, який може забезпечити ефективне використання ресурсів з метою задоволення суспільних і приватних економічних інтересів.

У своїй праці «Що таке власність» (1840 р.) представник критичного напрямку класичної школи П. Прудон стверджував, що «власність і суспільство – дві несумісні речі; спонукати згуртуватися двох власників так само складно, як змусити два магніти зімкнутися однойменними полюсами» [8, 276-283]. Він підкреслював складність ефективного розподілу – задовольнити економічні інтереси усіх неможливо, що у випадку муніципальної, як і загальнодержавної, економічної політики вимагає визначення відповідних пріоритетів.

З точки зору маржиналістів, поняття власності пов'язане з корисністю та рідкісністю, що зумовлює необхідність її захисту. Як зазначав К. Менгер, власність «є нероздільною з господарством», а завдання влади – спрямувати свої зусилля на «доцільний розподіл економічних благ», що в контексті нашої теми означає необхідність ефективного використання муніципальної власності.

Особливе значення для визначення економічної сутності власності мають праці інституціоналістів та неінституціоналістів. Вони стверджували, що власність – «правила гри», які впорядковують відносини між окремими агентами, та «пучки» прав щодо прийняття рішення з приводу використання певного ресурсу. Права власності мають поведінкове значення: одні способи дій вони заохочують, інші – стримують і в такий спосіб впливають на економічний вибір індивідів. В економічній літературі, як правило, виокремлюють 11 елементів прав власності, які можуть утворювати різні комбінації – т.зв. «повний перелік», запропонований юристом А. Оноре. Органи місцевої влади теж мають такі права.

Важливу роль для ефективного виконання економічних функцій власності в умовах ринку має специфікація прав власності. Чим чіткіше визначено та надійніше захищено права власності, тим тісніший зв'язок між діями економічних агентів та їх добробутом [9, 81-82]. Саме це створює передумови для оптимального використання рідкісних ресурсів та прийняття найефективніших економічних рішень. У контексті нашої проблеми можна констатувати: нечітке розмежування прав держави та місцевого самоврядування зменшує ефективність використання комунальної власності.

У такий спосіб економічний зміст муніципальної власності розкривається через еволюцію функцій та зміни трактування її сутності. У сучасних умовах вона розглядається як важливий елемент економічної системи, що базується на демократичних принципах і сприяє ринковій трансформації суспільства.

На практиці муніципальне господарство є складовою національної економіки, де використовується майже 25 % основних фондів держави, зайнято до 6 % працездатного населення країни, надається більше 40 видів послуг вартістю не менше 8 млрд. грн. Практично усі виробники ЖКГ є монополістами, що спричинило низьку якість послуг порівняно із їх цінами. Так, за даними 2011 р. 20-40 % проб води в системах централізованого водопостачання найбільшості міст України за санітарними та хімічними показниками не відповідали стандартам. Водночас одним із напрямів використання муніципальної власності є забезпечення благоустрою населеного пункту. Станом на 2010 р. в Україні майже 60 % вулиць і доріг не мали штучного освітлення, близько 30 % вулично-дорожньої мережі – твердого покриття, 78 % сільських населених пунктів – водопроводу, 97 % - каналізації, 54 % – негазифіковані; лише близько 40 % шкідливих речовин утилізуються й знешкоджуються, щороку утворюється 16 тис. несанкціонованих сміттєзвалищ, які є екологічно небезпечними. На сьогодні втрати води в мережах становлять 50 %, теплової енергії – близько 30 %, природного газу – близько 5 %, електроенергії в мережах – до 20 % (для порівняння в США втрати електроенергії складають 4 %, Німеччині – 4,4 %, у Великобританії – 7,7 %). Значна енергоємність вітчизняних підприємств порівняно із їх закордонними аналогами дісталася у спадок від колишнього СРСР, де енергія була дешевою. Водночас частка старих і аварійних каналізаційних мереж перевищує 34 %, водогонів – 38 % [2]. Це свідчить про незадовільний стан функціонування вітчизняного житлово-комунального сектору та необхідність його модернізації з врахуванням позитивних і негативних моментів зарубіжної політики в цій сфері.

Аналіз особливостей функціонування муніципальної власності в країнах Європейського Союзу дозволяє виділити три основні моделі: німецьку, англійську та французьку. Німецька модель характеризується акціонуванням комунальних підприємств, причому контрольний пакет акцій закріплюється за місцевими органами влади. За такого підходу інститут влади залишає значний вплив на вибір напрямів господарської діяльності. Англійська модель передбачає приватизацію значної частини комунальної власності. У таких умовах повна відповідальність за якість наданих суспільних послуг передається приватним структурам. Особливість французької полягає в збереженні прав комунальної власності на інженерні та інфраструктурні об'єкти. Приватним структурам надається право здійснювати управління на договірних умовах. Таку модель, як правило, обирають найбільшості країн у період трансформації економічної системи.

У країнах Центральної та Східної Європи, таких як Латвія, Угорщина, Польща, основним способом подолання збитковості використання комунальної власності від самого початку розглядалася приватизація. Такий вибір ґрунтувався на відсутності в державі фінансових ресурсів, необхідних для відновлення застарілої комунальної інфраструктури. Унаслідок появи в галузі міжнародних компаній з досвідом управління підприємствами інфраструктури в комунальному секторі було запроваджено дієві способи управління й розроблено ринкові методи ціноутворення. Такий крок був зумовлений необхідністю збереження балансу інтересів населення, місцевої влади й компаній-монополістів. Проте негативним наслідком стало підвищення тарифів. Так, упродовж 1991-2001 рр. в Угорщині тарифи на енергію та інші види палива підвищилися в 14, у Польщі – 10 разів. У Чехії темпи підвищення були дещо повільнішими. Крім того, держава й досі надає значні дотації для підприємств ЖКГ. Водночас особливістю приватизації комунального майна в Великобританії було те, що держава списала всі борги комунальних підприємств та взяла на себе витрати приведення їх у працездатний стан. Таким чином, метою приватизації у цих країнах були: зниження витрат державного бюджету на утримання комунальної власності, підвищення її ефективності управління, розвиток ринку житлових послуг (за рахунок демонополізації замовлення послуг) тощо. Крім того, у ринковій економіці галузі, що функціонують за рахунок лише самофінансування поступово відстають за технічними параметрами.

Водночас приватизація комунального майна виявила низку й інших негативних наслідків. Наприклад, в Англії приватизація електричних та міських мереж призвела до скорочення 100 тис. робочих місць. Від 30 до 40 тис. робочих місць було скорочено під час приватизації комунальних об'єктів у Болгарії та Філіппінах. Першими негативні наслідки приватизації виправили США, які також першими вирішили вивести комунальне господарство з приватного сектора. Скарги населення на незадовільне обслуговування приватними комунальними компаніями призвели до того, що уряд штату Нью-Йорк отримав значний за обсягом кредит у сумі 8 млрд. дол., щоб викупити та повернути в комунальну власність мережі, об'єкти та обладнання приватної електричної компанії. Такі заходи були підтримані населенням й програма деприватизації об'єктів ЖКГ почалася у всій країні. На сьогодні в США націоналізовано більше ніж 80 % систем водопостачання, 100 % систем каналізації, близько 40 % електричних мереж тощо. Оцінюючи результати деприватизації комунальної сфери США, необхідно відмітити те, що плата за комунальні послуги в США в два рази нижча, ніж у більшості європейських країн. Аналогічний процес деприватизації розпочався у Франції, де передусім у комунальну власність повернули водопровід [10, 86].

Окремі аспекти функціонування комунальної власності можна врахувати і з досвіду Японії, яка має практику укрупнення й розукрупнення муніципальних одиниць та підвищення й зменшення їх фінансової стійкості. Як виявилось на практиці, повністю фінансово автономна місцева влада, звільнена від впливу держави, переслідує лише власні економічні інтереси й не підвищує якості суспільних послуг [11]. Слід відмітити, що протягом 1992 – 2008 рр. в Україні було приватизовано майже 91000 об'єктів комунальної власності, що складає 76,5 % від загальної кількості приватизованих об'єктів за роки приватизації, проте більшість з них теж є неефективними [12], що необхідно врахувати напередодні прийняття Житлового кодексу.

У такий спосіб зарубіжний досвід свідчить про неоднозначні наслідки приватизації комунального майна. Включення комунальної власності у систему ринкових відносин може привести до значних втрат споживачів, заради яких вона й була створена. Водночас це сигналізує про необхідність проведення значної модернізації комунального господарства в Україні на підставі врахування іноземного досвіду.

Модернізація вітчизняного місцевого господарства пов'язана із необхідністю підвищення якості послуг, сповільнення інфляційних процесів, створення

внутрішніх стимулів для комунальних підприємств з приводу раціоналізації використання ресурсів і застосування енергозберігаючих технологій тощо. Крім того, за даними міжнародної організації Property Rights Alliance («Альянс прав власності»), яка складає рейтинги країн щодо забезпечення й захисту всіх видів власності, у 2010 р. Україна зайняла 97-е місце із 125 можливих, поступово погіршуючи свої позиції порівняно із минулими роками: 82-е місце у 2008 р. і 97-е – у 2009 р. [13]. Першочерговими завданнями в цій сфері є необхідність впровадження комплексу інвестиційних проектів. Це має призупинити подальше старіння фондів і зростання вартості послуг, одночасно створивши стимули притоку інвестицій у швидкоокупні проекти.

Вирішення економічних проблем потребує фінансових ресурсів. Їх джерела можна класифікувати на зовнішні та внутрішні. В Україні є дуже низькими показники валового нагромадження, де менше 15 % особистого доходу використовується на заощадження [14], а також довіри населення до органів місцевої влади, тому не можна розраховувати на суттєву підтримку з його боку. Крім того, дефіцитний характер державного бюджету й зростання обсягу державного боргу [15] унеможливило значні фінансові впливання з боку держави. У такий спосіб основними в модернізації можуть стати саме зовнішні джерела або кооперація з представниками бізнесу й держави. З одного боку, міжнародні ринки капіталу є закритими для більшості малих міст України через низький ступінь довіри до ліквідності їх цінних паперів. Проте з іншого, вони мають можливість отримати гранти чи взяти участь в одній із міжнародних програм. Ще в 2007 р. було запущено кілька таких проектів: проект TACIS Європейського союзу в Україні «Сталий територіальний розвиток в Україні», спільний проект TACIS та ПРООН «Місцевий розвиток орієнтований на громаду», проект Німецького товариства технічного співробітництва GTZ «Санація житлового будинку» тощо. Водночас у сфері муніципального господарства Україна почала співпрацювати зі Світовим банком, Європейським банком реконструкції та розвитку, Європейським інвестиційним банком тощо [16, 129]. Основним напрямом реконструкції комунального господарства є енергозбереження. Уже наприкінці 2011 р. у Луцьку було запропоновано реалізувати досвід чеських муніципалітетів. У комплекс заходів входить термоізоляція будинків, будівництво сміттєспалювального заводу та заходи з термомодернізації шкіл [17, 10].

У європейських країнах джерелом інвестиційних проектів, спрямованих на оптимізацію місцевого господарства та підвищення ефективності муніципальної власності, є комунальний кредит. У Данії, Фінляндії, Німеччині, Італії, Нідерландах, Португалії, Швеції, Швейцарії доступ місцевого самоврядування до ринку позичкового капіталу вільний і не обмежується державою. Проте в законодавстві практично всіх зарубіжних країн міститься вимога про спрямування запозичених коштів винятково на інвестиції. За рахунок позичок у європейських країнах формується, як правило, 10 – 15 % доходів місцевих бюджетів. Проте перевага повинна надаватися внутрішнім запозиченням, оскільки вартість зовнішніх постійно зростає через валютні ризики [18, 108]. Крім того, значну вартість іноземних позичкових ресурсів прокує суттєва величина трансакційних витрат.

Водночас муніципальна політика повинна будуватися на принципах державно-приватного партнерства, однією з форм якого є концесія. За її посередництва створюються умови для залучення приватних інвестицій на утримання, реконструкцію та створення нових об'єктів комунальної власності, зокрема об'єктів інфраструктури. Так, у Росії уже з 1990-х років такі проекти діють в сфері водопостачання й очищення стічних вод [19]. Проте особливої актуальності державно-приватне партнерство набуло в останні десять років через ускладнення виконання державою соціально значимих функцій та зацікавленість бізнесу в нових об'єктах для інвестування. Крім того, важливою передумовою розвитку комунальної власності є міжкомунальне партнерство – об'єднання господарств громад у формі ТзОВ, акціонерного товариства з метою кращого задоволення потреб населення.

Водночас особливе значення для розвитку комунальної власності може мати створення об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (далі – ОСББ). Перші кондомініуми почали з'являтися в Україні в 1992 р., коли розпочалася приватизація квартир. Сьогодні в Україні створено близько 10000 таких об'єднань. Кондомініум поєднує приватні квартири та загальне майно, що знаходиться у спільній власності мешканців. Частина загального майна знаходиться в загальнопайовій, а інша – у спільно-нерозподіленій власності. До останньої належать усі комунікації та інженерне обладнання будівель. Кондомініуми не є прибутковими організаціями, хоча можуть отримувати дохід від передачі в оренду земельної ділянки. Проте вони особливо не прижилися й закордоном. Так, у західній частині Німеччини ОСББ охоплюють тільки 4 % населення, Східної – 17 %, у скандинавських країнах – не більше 20 % всіх домогосподарств, у США – не більше 7 %.

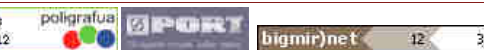
Таким чином, економічна політика реформування муніципальної власності повинна передбачати перехід до економічно обґрунтованих тарифів, запобігання перехресному субсидюванню, створення конкурентного середовища, стимулювання технологічної модернізації, підвищення ресурсо- і енергоефективності ЖКГ.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, підвищення ефективності використання муніципальної власності передбачає розвиток соціального, державно-приватного партнерства та ОСББ, проте лише з врахуванням особливостей вітчизняного менталітету. Унаслідок такої взаємодії можливе суттєве збільшення капітальних витрат у сферу ринкової, соціальної інфраструктури, яка є недостатньо сформованою. Крім того, постійно зростає необхідність у відновленні ступеню довіри населення до влади та вітчизняної економічної політики (адаптивних і раціональних очікувань людей) з метою використання внутрішніх резервів коштів, а не через зростання залежності від МВФ та інших іноземних фінансових структур. Об'єктивно ситуація з муніципальною власністю час від часу покращується, але темпи позитивних змін значно сповільнені та нестійкі, унаслідок чого загострюються суперечності між вимогами суспільства до забезпечення належного рівня життя та можливостями інфраструктури задовольнити такі потреби, а це вимагає подальших досліджень теоретико-прикладного характеру в цій сфері.

Література

1. Козак (Слісєєва) Л. В. Становлення та розвиток бюджетного менеджменту в Україні в складі Російської імперії на місцевому рівні в XIX ст. (за матеріалами Волинської губернії) / Л. В. Козак (Слісєєва) // Вісник Хмельницького національного університету. Серія : Економічні науки. – 2008. – Т. 2 (107). – № 2. – С. 195–199.
2. Бобровська О. Ю. Вдосконалення інституціональної бази підвищення ефективності використання комунальної власності / О. Ю. Бобровська, О. І. Замковий. // Економіка та держава. – 2010. – № 6. – С. 77–79.
3. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / Под ред. А. А. Гриценко. – Х. : Форт, 2008. – 928 с.
4. Ретроспектива ринкових перетворень в Україні : сучасний дискурс / За ред. Л. П. Горкіної. – К. : Інститут економіки та прогнозування, 2010. – 760 с.
5. Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//www.zakon2.rada.gov.ua/laws/main/d](http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/main/d)
6. Макроекономіка / За ред. В. Базилевича. — К.: Знання, 2007. – 703 с.
7. Степаненко С. Исторична еволюція поняття «власність» (від Аристотеля до неонституціоналістів) / С. Степаненко // Фінанси України. – 2010. – С. 76–92.
8. Історія економічних вчень : [підручник]. – Ч. 1 / За ред. В. Д. Базилевича. – К. : Знання, 2005. – 567 с.
9. Деркач М.І. Сучасна державна політика у сфері подолання статичного й динамічного дисбалансів місцевих бюджетів / М. І. Деркач. // Фінанси України. – 2011. – № 4. – С. 55–65.
10. Драган І. Розвиток житлово-комунального господарства як пріоритет соціальної політики держави / І. Драган // Інвестиції : практика та досвід. – 2010. – № 21. – С. 84–87.
11. Васильєва Н. В. Японська модель інноваційного розвитку периферійних територій / Н. В. Васильєва. // Інвестиції : практика і досвід. – 2011. – № 6. – С. 72–74.
12. Гайко С. Ю. Проектне фінансування комунальної інфраструктури: світова практика. / С. Ю. Гайко. // Економіка і прогнозування. – 2008. – № 1. – С. 145–154.
13. Бондар Н. Компаративний аналіз соціально-економічного розвитку України та європейських країн // Економіка України. – 2011. – № 9. – С. 65–73.
14. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//www.ukrstat.gov.ua/MAP/map_new.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/MAP/map_new.htm)
15. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//www.minfin.gov.ua](http://www.minfin.gov.ua)
16. Шаповал Л. П. Формування фінансово-кредитних відносин у комунальному господарстві. / Л. П. Шаповал. // Формування ринкових відносин в Україні. – 2009. – № 10 (101). – С. 127–131.
17. Харів О. Енергозбереження на практиці / О. Харів // Луцький замок. – 10 листопада 2011 р. – № 45. – С. 10.
18. Малець А. В. Характеристика ризиків місцевих запозичень. / А. В. Малець. // Інвестиції : практика та досвід. – 2011. – № 3. – С. 108–110.
19. Геєць В. М. Наслідки демографічних викликів для економічного зростання в Україні / В. М. Геєць. // Демографія та соціальна економіка. – 2011. – № 1 (15). – С. 3–23.

Стаття надійшла до редакції 19.08.2012 р.

ТОВ "ДКС Центр"